

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Критерії достатності доказів

Метою статті є пошук об'єктивних підвалин, на підставі яких можливою буде формулювання більш чітких, ніж апеляція до «внутрішнього переконання», критеріїв достатності доказів (за умови попереднього встановлення їхньої достовірності, належності й допустимості). **Методологія.** Метод порівняльного аналізу використано для виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються в найпоширеніших методологічних підходах до розв'язання окресленої проблеми в сучасній літературі. Методи логічного моделювання, узагальнення та формалізації застосовано під час дослідження логіко-семантичних основ поняття «достатності підстави» як об'єктивних та універсальних критеріїв оцінювання доказової бази. **Наукова новизна** запропонованого в статті підходу до розв'язання досліджуваної проблеми полягає в тому, що він дає змогу виявити основні джерела суперечностей у тлумаченнях змісту й критеріїв достатності доказів, а також окреслити шляхи та засоби їх вирішення як у концептуально-теоретичній площині, так і в юридичній практиці. Обґрунтовано, що ефективним шляхом подолання таких суперечностей є узгодження процесуальних критеріїв оцінки доказів з логічними умовами їхньої достатності. Логіко-семантичною основою таких умов є вимога, згідно з якою множина можливих ситуацій, у яких одночасно підтверджувано була б сукупність наявних доказів, не має перевищувати меж сфери емпіричного підтвердження відповідного предмета доказування. Логічним «індикатором» виконання цієї вимоги є несумісність системи доказів з припущенням про відсутність ситуації, що є предметом доказування. **Висновки.** Логічні критерії достатності доказів дають змогу не лише здійснити чітке оцінювання зібраної доказової бази, а й істотно раціоналізувати процес її формування та гарантувати обґрунтованість прийняття судових рішень (оскільки поняття «достатності підстави» не може мати «специфічно юридичного» змісту, відмінного від його тлумачення в логіці).

Ключові слова: юридична аргументація; судове доказування; методологія доказування; логічні критерії доказовості аргументації; логічні вимоги до доказової бази; критерії достатності доказів; об'єктивізація доказових процедур.

Вступ

Актуальність цього питання зумовлена, насамперед, тим, що критерії оцінки доказів на предмет їхньої достатності не мають наразі чіткого формулювання ні в чинному законодавстві, ні в науковій літературі, присвяченій дослідженню згаданої проблеми.

Стаття 79 КПК України передбачає: «1) достатніми є докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування; 2) питання про достатність доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи, суд вирішує відповідно до свого внутрішнього переконання. Водночас залишаються відкритими чимало ключових питань». По-перше, це питання стосовно того, що є *об'єктивною* основою вироблення й оцінки такого переконання (адже той самий факт може мати безліч варіантів свого індивідуально-суб'єктивного тлумачення). По-друге, висновок про наявність або відсутність обставин справи, які належать до предмета доказування, також не має бути результатом виключно власного розсуду суб'єктів доказового процесу, а ґрунтуватися на певних загальних критеріях, безвідносних до будь-якої волі чи інтересів. По-третє, в окреслених нормативних положеннях неважко виявити неприпустиме з точки зору логічних основ аргументації «коло в обґрунтуванні»: виходить, що суд може прийняти певне *обґрунтоване*

рішення лише за умови *достатності* доказів, тоді як останні вважають достатніми, якщо вони дають змогу судові прийняти те чи інше рішення у справі. Водночас суд і уповноважений кваліфікувати докази як достатні чи недостатні на власний розсуд (за відсутністю чітко визначених критеріальних вимірів такої їхньої оцінки).

Не продовжуючи переліку питань, пов'язаних з неоднозначністю законодавчого визначення умов достатності доказової бази у справі, можна цілком переконливо стверджувати, що без розв'язання цієї проблеми ідея правосуддя може бути легко витіснена ідеєю суддівського свавілля. Зокрема тому, що судова практика дедалі частіше засвідчує випадки здійснення такої можливості.

Водночас у сучасних науково-теоретичних дослідженнях проблем оцінки доказів основну увагу зосереджено здебільшого на питаннях допустимості, належності та достовірності доказів, а характеристика їхньої достатності переважно зводиться до посилання на чинне процесуальне законодавство, у якому відсутні чіткі ознаки розмежування достатніх і недостатніх доказів. Такий брак дослідницької уваги до цього аспекту проблеми в низці випадків аргументоване принциповою неможливістю встановлення яких-небудь об'єктивних та універсальних критеріїв достатності. Однак, якщо це насправді так, тоді вимогу достатності доказів має бути скасовано, що означало б капітуляцію ідей права та правосуддя.

Мета і завдання дослідження

Зазначені обставини спонукають до спрямування дослідження на пошук тих об'єктивних підвалин, на підставі яких уможлиблювалося б формулювання певних чітких і нормативно узагальнених критеріїв достатності доказів (за умови попереднього встановлення їхньої достовірності, належності та допустимості). Є підстави вважати, що ця мета може бути досягнута шляхом виконання таких завдань:

1) виявлення джерел основних суперечностей, що простежуються у найбільш поширених методологічних підходах до розв'язання проблеми дослідження в сучасній літературі;

2) окреслення логіко-семантичних основ поняття «достатності» як об'єктивного й універсального фундаменту оцінювання доказової бази;

3) формулювання основ методики практичного застосування логічних критеріїв достатності у сфері юриспруденції (з огляду на специфіку процесуального доказування).

Виклад основного матеріалу

Питання про критерії оцінки доказів на предмет їхньої достатності є одним із найбільш проблемних і найменш досліджених у сучасній юридичній літературі. Водночас автори, які досліджували це питання, здебільшого доходили висновку, що критерії пошуку редукуються до такої формули: ознакою достатності доказів є можливість прийняття на їхній підставі позитивного чи негативного рішення щодо предмета доказування, ґрунтуючись на внутрішньому переконанні суб'єктів доказового процесу.

«Визначаючи достатність доказів, суд вирішує, чи є можливість на підставі зібраних по справі доказів дійти висновку про наявність фактів, які належать до предмета доказування, про права й обов'язки сторін» (Kotegov et al., 2011, p. 494). Проте, коли постає питання про критеріальні основи такого визначення, то здебільшого автори обмежуються дублюванням доволі «розпливчастої» законодавчої моделі. Приміром, у кримінально-процесуальному контексті «достатність доказів передбачає наявність у кримінальному провадженні такої сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному встановленні обставин, що мають значення для кримінального провадження» (Dieiev, 2015, p. 72).

Логічну вразливість такого підходу легко проілюструвати на доволі простому прикладі. На внутрішнє переконання віруючої людини, існує Бог, що творить світ і керує ним; тоді як на внутрішнє переконання атеїста – Бога не існує, оскільки світ є самоорганізованою системою, а тому не потребує будь-яких надприродних координаторів. Проте Бог не може і «існувати», і «не існувати» одночасно. Тож «внутрішнє

переконання» не можна вважати надійним джерелом істини.

Крім того, формула, згідно з якою визначальною ознакою достатності доказів є можливість прийняття певного (позитивного чи негативного) рішення у справі, стикається з парадоксом: якщо докази визнано достатніми, то це є підставою для прийняття обвинувального акту; якщо докази визнано недостатніми, то вердикт буде виправдним. Справді, «під час закінчення досудового розслідування достатність доказів... дає змогу визначити форму його закінчення: наявність достатніх доказів вказує на можливість ухвалення слідчим, прокурором (ураховуючи їх компетенції) обвинувального акту, клопотання про застосування примусових медичних або виховних заходів, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, а відсутність достатніх доказів для доведення винуватості особи в суді та вичерпання можливості їх отримати – на можливість ухвалення постанови про закриття кримінального провадження» (Zinchenko, 2019, p. 239). Отже, рішення суду може бути прийняте навіть за умови недостатності доказів, тому визнання за критерій достатності доказів можливість прийняття рішення у справі навряд є логічно коректним.

Російський дослідник А. Хмиров зазначає, у нас немає інших підстав вважати докази достатніми, крім тих, що «достатність доказів визначається можливістю прийняття на основі їх наявної сукупності відповідного рішення у кримінальному провадженні» (Khmyrov, 2005, p. 211). Водночас автор визнає, що оскільки достатність доказів визначено не за певними заздалегідь встановленими критеріями, а на підставі внутрішнього переконання суб'єкта доказування, «оцінювання достатності доказів є найскладнішим, і в цьому питанні найчастіше виникають розбіжності серед суб'єктів доказування. Нерідко одну сукупність доказів один суб'єкт доказування визнає достатньою, а інший – недостатньою» (Ibid.).

З метою подолання такої невизначеності дослідники цієї проблеми здійснюють різні спроби уніфікації критеріїв достатності доказів. Зокрема, Т. Мірошніченко зауважує, що самостійним завданням оцінки доказів є визначення достатності доказів для прийняття кінцевого рішення у кримінальному провадженні. Будь-яких формалізованих критеріїв достатності закон не надає. Повідомлення особі про підозру обов'язково здійснюється за «наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення» (п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК). Завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування відбувається після того, як слідчий, прокурор визнають зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта (ч. 1 ст. 290 КПК) тощо. Необхідною буде така

сукупність доказів, яка надасть можливість зробити правильний висновок про достатність (недостатність) доказів для прийняття того чи іншого рішення у провадженні (Miroshnychenko, 2016, p. 126-127). Тобто критерієм достатності доказів тут визнається можливість прийняття не «будь-якого», а лише «правильного» висновку. Однак водночас ми знов-таки потрапляємо в тенета «логічного кола»: щоб дійти правильного висновку, потрібні достатні докази; своєю чергою достатність доказів визначена прийнятністю на їхній основі правильного висновку.

Більш переконливою видається позиція С. Шульгіна, який наполягає на тому, що під час формування свого внутрішнього переконання щодо достатності наявних у справі доказів суб'єкти доказування мають також ретельно перевірити, «чи взаємодоповнюють ці докази один одного, чи відсутні між ними будь-які неузгодженості або суперечності, чи достатньо таких доказів для обґрунтування єдино можливого висновку, який став ціллю (об'єктом) доказування та прийняття відповідного процесуального рішення, а також чи достатньо цих доказів для спростування інших висновків, які найбільш подібні до того, який став підставою для процесуального рішення, а також протилежного висновку тому, що був зроблений» (Shulhin, 2019, p. 114).

Для того щоб мати не лише суб'єктивну впевненість, а й об'єктивні підстави для переконаності в певному висновку, останній має однозначно впливати з наявних доказів. Це означає, що достатні для обґрунтування цільового висновку докази мають бути настільки ж достатніми для спростування інших його альтернатив.

У теоретичному плані окреслені міркування є цілком беззаперечними. Однак практичне застосування такого критерію передбачає обґрунтування того, що розглядувана низка версій є вичерпною (передбачає огляд усіх можливих варіантів розвитку досліджуваних подій) і не надто великою. Оскільки, за умови недостатності такої низки, спростування всіх варіантів, крім одного, не гарантуватиме його істинності, адже істинний варіант може опинитися за межами розглядуваних версій. З іншого боку, практична ефективність методу перевірки можливих варіантів знижується мірою розширення множини цих варіантів.

Мабуть, не продовжуючи аналізу наявних підходів до розв'язання проблеми критеріїв достатності доказів, можна дійти висновку про те, що пошуки шляхів подолання виявлених у їхньому контексті невизначеностей і суперечностей передбачають звернення до логічних основ аргументаційних процедур. Становлення та розвиток логіки як науки від початку були пов'язані з виявленням тих критеріальних схем, на підставі яких можна диференціювати будь-які міркування на коректні та некоректні (так само, як закони математики дають змогу розрізнити правильні та неправильні розрахунки, залежно від дотримання чи порушення

цих законів; закони права – правомірні та неправні дії тощо). Об'єктивність та узагальненість таких схем зумовлена їхнім суто формальним характером (незалежністю їхньої істинності від змістовної специфіки об'єктів, до аналізу яких ці схеми застосовано; так само, як істинність закономірних алгебраїчних рівнянь не залежить від того, які конкретні числа підставлятимуть замість змінних символів, що належать до цих рівнянь). Отже, є усі підстави вважати, що логічний аналіз доказових процедур є дієвим засобом несуперечливого вирішення цільового питання статті.

У юридичній літературі дедалі частіше можна знайти дослідження цієї тематики. Як слушно зауважує Є. Лісанюк, «корпус логічного знання... служить не тільки необхідним підґрунтям правового судження, а й виконує евристичну та аналітичну функції стосовно корпусу юридичного знання. Застосування інструментарію сучасної логіки дає змогу аналізувати, передбачати й оптимізувати можливі шляхи аргументування у процесі здійснення юридичних процедур» (Lisaniuk, 2008, p. 487). Завдяки таким своїм функціям логічні засоби нерідко уможливають уникнення нераціонального перебору всіх можливих варіантів так званим методом спроб та помилок».

Строго дедуктивна модель логіки побудови аргументації (коли тезу доводять шляхом демонстрації її необхідного логічного впливання з наявної системи аргументів) досить часто натрапляє на цілком зрозумілі труднощі її практичного використання в юриспруденції. «Юридична аргументація має свою специфіку. Вона відбувається в умовах недостатності інформації, нечіткості формулювань, зіткнення інтересів сторін, конфлікту поглядів» (Shcherbyna, 2013, p. 39). Як зауважує О. Тягло, низка сучасних досліджень, «виявляючи необхідність загально-логічного стандарту доказування в юриспруденції, водночас засвідчують його недостатність» (Tiaglo, 2018, p. 89), пов'язану, по-перше, з труднощами застосування дедуктивної моделі аргументації (що потребує безсумнівної істинності базових підстав) до сфери правдоподібного. По-друге, «цей стандарт є необхідним у доказовому знаходженні ймовірностей конкуруючих висновків, проте він не встановлює критеріїв вибору та визнання одного з них правильним (якщо, звичайно, ситуація не зводиться до того окремого випадку, коли ймовірність одного з висновків точно дорівнює одиниці, а всіх інших – нулеві, і вибір є безальтернативним). Тут необхідний, очевидно, додатковий стандарт» (Ibid.) Тому в сучасних дослідженнях логічних підвалин доказових процедур нерідко простежується зміщення акцентів від класичної дедуктивної логіки до індуктивних і ймовірнісних систем сучасної логіки, а також до встановлення відповідних юридично фіксованих стандартів доказування.

Найбільш виразно ця тенденція спостерігається у країнах з правовими системами англо-американського типу, де казуїстичний підхід

домінує над нормативістським. Зокрема, коли йдеться про оцінку доказів, то для кожної галузі процесуального права встановлено певний «прохідний поріг» у вигляді статистично-ймовірнісного індексу, що визначається на проміжку від 0 до 1 (де «0» відповідає абсолютній неприйнятності, а «1» – безсумнівній достовірності) (Epoch, Fisher, & Spectre, 2012). Наприклад, для цивільно-процесуальних спорів цей індекс має бути вищим за поріг 0,5, тоді як для кримінальних справ має бути якомога ближчим до 1, щоб виключати «розумні сумніви» в достовірності наданих доказів. Водночас доказовим стандартом, передбаченим для застосування в цивільних судах, є «перевага доказів», відомий також як «баланс ймовірностей»... Згідно з таким стандартом, висновку доходять, «якщо він видається радше істинним, аніж хибним, з огляду на наданий доказ, тобто коли ймовірність його прийнятності на підставі наданого доказу перевищує 50 %... Стандарти ж доказування у кримінальних судах є більш строгими, де переконливість, як відомо, вимагає, щоб винність була встановлена за межами розумних сумнівів («beyond reasonable doubt»). Проте цей зворот мовлення також може бути інтерпретований у термінах ймовірнісного порогу – просто, як такий, що передбачає ймовірність, значно вищу за 50 %» (Smith, 2018, p. 1193).

Навіть поверховий логічний аналіз окресленого підходу виявляє його вразливість у низці ключових аспектів. По-перше, не зовсім зрозуміло, як узагалі можна вважати доказом свідчення, достовірність якого є меншою за 100 % (тобто є суто гіпотетичною, а тому не може кваліфікуватися як перевірений і підтверджений факт).

По-друге, у разі прийнятності доказів, ймовірність яких є нижчою за 1 (істинність яких не гарантована на 100 %), набуде чинності основний «парадокс підтвердження»: згідно з теоремою Бейєса, що нижчою буде ймовірність доказу А, то більшою мірою він підтверджуватиме висновок В, на користь якого цей доказ наведено:

$$P(B/A) = \frac{P(A \cap B)}{P(A)}.$$

Тобто ймовірність підтвердження висновку В доказом А ($P(B/A)$) є прямо пропорційною ймовірності їх одночасного підтвердження ($P(A \cap B)$) та обернено пропорційною ймовірності доказу А ($P(A)$). Тож зі зменшенням $P(A)$ пропорційно збільшуватиметься $P(B/A)$, що має доволі суперечливий вигляд з точки зору ґрунтовності доказових процедур.

По-третє, як слушно зауважує американський дослідник Р. Пардо, окреслений підхід до оцінки доказів стикається з так званим парадоксом кон'юнкції. Останній полягає в такому: позивач виграє справу, коли надані ним докази дають змогу судові оцінити ступінь прийнятності кожного елемента його позовної тези ймовірнісним індексом, вищим за визначений «поріг». Однак, якщо його позов складається з двох чи більше

логічно незалежних елементів (коли жоден з них не впливає з інших елементів), то ймовірність їхньої кон'юнкції (одночасного визнання) завжди буде меншою за ймовірність кожного окремо взятого елемента (як, наприклад, ймовірність випадання «орла» під час підкидання симетричної монети становить 0,5, а випадання двох «орлів» поспіль буде $0,5 \times 0,5 = 0,25$). Тож, попри «прохідну» оцінку кожного елемента предмета доказування, ймовірнісний індекс їхньої кон'юнкції може виявитися нижчим за встановлений «поріг», а, отже, загалом цей позов будуть вважати програвшим з точки зору окресленого критерію (Pardo, 2019, p. 267-268). Наприклад, коли цивільний позов містить елементи А і В, кожен з яких має «прохідний» для цієї сфери права індекс доказовості (скажімо, $P(A) = 0,6$, а $P(B) = 0,7$), то $P(A \wedge B) = 0,6 \times 0,7 = 0,42$ (за умови стохастичної незалежності А і В), що є нижчим за визначений для цивільних судів «прохідний поріг» – 0,5.

Подібні парадокси та неузгодженості призводять до того, що дедалі частіше доктрина ймовірнісних доказових стандартів піддається критиці навіть у тих країнах, де такі стандарти мають законну силу. Показовим у цьому аспекті є аналіз судової справи Smith v Rapid Transit Inc. Позивачка звернулася з позовом до суду з метою притягнення до відповідальності транспортної компанії «Rapid Transit Inc.» за отримані нею пошкодження в результаті ДТП, винуватцем якої став, на її думку, водій автобуса цієї компанії. Хоча позивачка не змогла назвати ні номера, ні марки, ані навіть кольору автобуса (посилаючись на шоківий стан під час інциденту), її адвокат мотивував цей позов обставиною, згідно з якою майже 80 % автобусів у цьому районі належать «Rapid Transit Inc.». Однак суд не задовольнив позов, оскільки цей доказ було визнано недостатнім, а жодних інших доказів позовною стороною не було надано. Як коментував цю ситуацію суд вищої інстанції, до якого звернулася позивачка, «найбільше, про що може свідчити такий доказ у розглядуваній справі, те, що, можливо, математичні шанси й справді дещо схиляють до думки про причетність до інциденту автобуса, який належить відповідачеві. Однак цього, вочевидь, недостатньо» (Smith, 2018, p. 1194).

Для вирішення таких суперечностей доречно звернутися до логіко-семантичних основ поняття «достатньої підстави» та пов'язаного з ним відношення логічного впливання. Почнемо з того, що для будь-якого твердження існує множина реальних ситуацій, співвіднесення з якими зумовлює визнання *істинності* цього твердження (його відповідності дійсному стану речей). Скажімо, для деякого судження А згадана множина символічно позначається $\text{фт}(A)$ і називається областю істинних інтерпретацій судження А. Якщо під символом А мати на увазі, наприклад, судження: «Ця речовина є смертельною отрутою», то $\text{фт}(A)$ охоплюватиме всю

множину наявних речовин, небезпечних для життя, оскільки, відносячи це судження до будь-якого елемента цієї множини, ми отримаємо істинне висловлювання. В іншому разі (якщо це судження належить до об'єктів, що знаходяться за межами класу небезпечних для життя речовин) окреслене судження буде хибним. Тому сферу випадків, поза межних $\varphi_T(A)$, позначають $\varphi_F(A)$ і називають областю хибних інтерпретацій судження А.

Коли йдеться про логіко-семантичне підґрунтя відношення логічного впливання між певними судженнями А і В (тобто про об'єктивні умови достатності підстави А для обґрунтованого визнання істинності висновку В), то такі умови можна подати у вигляді наступної загальної формули:

$$\varphi_T(A) \subseteq \varphi_T(B),$$

згідно з якою область істинних інтерпретацій підстави А має бути або підмножиною області істинних інтерпретацій висновку В, або тотожною останній. За таких умов істинність А є достатньою підставою для визнання істинності В, оскільки, будь-який випадок, що входить до $\varphi_T(A)$, з необхідністю буде елементом множини $\varphi_T(B)$, підмножиною якої є $\varphi_T(A)$. Так свідчення про те, що число є натуральним, є достатньою підставою для того, щоб визнати це число цілим (оскільки натуральні числа складають одну з підмножин класу цілих чисел). Аналогічно до цього, речовий доказ, на якому виявлені дактилоскопічні сліди підозрюваного, є достатнім для висновку про наявність його тактильного контакту з цим доказом: адже множина випадків, де суб'єкт залишає такі сліди, є підмножиною більш широкої сфери можливих випадків згаданого контакту. Тактильний контакт з річчю можливий і без залишення слідів на останній (коли ці сліди або знищуються *post factum*, або суб'єкт користувався рукавичками тощо), однак залишити дактилоскопічні сліди без тактильного контакту неможливо, як неможливо не потрапити у множину випадків $\varphi_T(B)$, потрапивши в одну з її підмножин $\varphi_T(A)$. Оскільки за таких умов сфери фактичного підтвердження істинності А та хибності В не перетинаються в жодному з можливих випадків: $\varphi_T(A) \cap \varphi_F(B) = \emptyset$.

Отже, доказ А буде достатнім для предмета доказування В, якщо область його фактичного підтвердження не виходить за межі сфери випадків, підтверджуючих В (тобто, коли $\varphi_T(A)$ або збігається з $\varphi_T(B)$, або належить до останньої як її підмножина). Відповідно, збір доказової бази має бути спрямованим на те, щоб у своїй сукупності вони визначалися на множині випадків, що не перевищує меж сфери визначення відповідного предмета доказування. Ця умова може бути виражена такою формулою:

$$\bigcap_{i=1}^n \varphi_T(A_i) \subseteq \varphi_T(B),$$

де $\bigcap_{i=1}^n \varphi_T(A_i)$ – переріз областей підтвердження наявних доказів A_1, A_2, \dots, A_n .

Методологічне значення такого критерію полягає в тому, що навіть у випадках, коли жоден з доказів безпосередньо прямо не засвідчує істинності обґрунтованого висновку, їхня сукупність може виявитися цілком достатньою для досягнення цієї мети. Це можна проілюструвати на простому прикладі. Скажімо, свідчення про те, що результат, який випав після підкидання кубічної гральної кістки, є парним (E_1), не є достатнім для переконливого ствердження того, що цим результатом виявилася «шістка» (S), оскільки ймовірність визнання S на основі E_1 є меншою за 1: $P(S/E_1) = 1/3$ (адже лише один із трьох можливих парних результатів цієї події є «шісткою»). У такому разі $\varphi_T(E_1)$ є утричі ширшою множиною за $\varphi_T(S)$, а тому не відповідає умові $\varphi_T(E_1) \subseteq \varphi_T(S)$. Аналогічним чином, свідчення про кратність цього результату трьом (E_2) також саме по собі не буде достатнім для однозначного ствердження S, так як $P(S/E_2) = 1/2$ (оскільки один з двох результатів, кратних числу 3, є «шісткою»). Відповідно, $\varphi_T(E_2)$ є вдвічі ширшою за $\varphi_T(S)$, що також не відповідає умові достатності. Однак у своїй сукупності ці два свідчення будуть достатніми для обґрунтування згаданого висновку, оскільки переріз областей їхніх істинних інтерпретацій збігатиметься з $\varphi_T(S)$ (а, отже, не виходитиме за її межі, як того потребує критерій достатності): $\varphi_T(E_1 \cap E_2) = \varphi_T(S)$. Водночас $P(S/E_1 \cap E_2) = 1$, що означає цілковиту доказовість висновку S на підставі свідчень E_1 та E_2 . Справді, тут лише один результат може бути одночасно кратний і числу 2, і числу 3; тож за цих умов висновок стає однозначним; це – «шістка».

За такою ж схемою можна оцінювати докази й раціоналізувати їх пошук у юридичній практиці. Розглянемо одну із кримінальних справ, яка була пов'язана з розслідуванням обставин смерті досить впливового бізнесмена Р., статки якого оцінювали в кілька десятків мільйонів доларів США. Він був знайдений вранці мертвим у власному ліжку однією з хатніх робітниць. Однак судмедекспертиза виявила значний вміст потужного міолітичного препарату в крові покійного (що засвідчило про неприродну смерть), а також сліди боротьби, залишені, очевидно, під час насильницького введення цього препарату. Крім того, останній неможливо придбати у торговельній мережі, оскільки його використовують виключно в разі хірургічних потреб у блокуванні м'язів, що забезпечують вентиляцію легенів на час підключення хворого до апарату штучного дихання. Без такого підключення під дією цієї речовини відбувається зупинка дихання, що стало причиною смерті Р.

Будучи вже немолодою людиною, Р. мав значно молодшу дружину, яка була єдиною спадкоємицею свого чоловіка, оскільки його донька від попереднього шлюбу разом зі своєю

матір'ю трагічно загинули п'ять років тому, а інших родичів Р. не мав. Проте на цей час його дружина перебувала на відпочинку за кордоном.

Слідство було зосереджене на відпрацюванні двох базових напрямів: з одного боку – на перевірці медичних закладів, де використано згаданий препарат (тим більше, що його застосування підлягає строгому обліку); а з іншого – кола контактів дружини Р. (попри виключення її безпосередньої участі у спричиненні смерті чоловіка, вона могла бути замовником чи організатором вбивства).

У ході слідства було встановлено, що в одній з лікарень ампулу з міолітиком було замінено підробкою. Згодом виявилось, що до цього причетний анестезіолог Д., який пояснив свої дії потребою у погашенні свого боргу по кредитних зобов'язаннях. Однак сумнівність такого пояснення впливала зі значної різниці між вартістю препарату та розміром боргу.

Під час відпрацювання контактів удови Р. було з'ясовано, що вона має таємний зв'язок зі своїм водієм-охоронцем В. Логічні ланцюги двох основних напрямів слідства з'єдналися в цілісну версію картини злочину, коли виявилось, що В. є двоюрідним братом Д.: ймовірніше за все, вдова вбитого, як єдина спадкоємиця, у змові зі своїм коханцем В. організувала вбивство чоловіка, скоєне за співучасті Д., для якого це був цілком реальний шанс погасити свої борги. На користь цієї версії свідчили також сліди біоматеріалів В. і Д., залишені на місці скоєння злочину, коли В. силоміць утримував потерпілого, а Д. робив йому смертельну ін'єкцію. І хоча існує небезпідставна думка стосовно того, що самі по собі результати ДНК-експертизи не завжди можуть бути достатнім доказом причетності особи до злочину, оскільки біологічні матеріали в більшості випадків є «транспорتابельними» (Roth, 2010), однак сукупність доказової бази в розглядуваній справі не давала змогу зробити жодного несуперечливого припущення щодо пояснення обставин цього злочину, в контексті яких В., Д., а також дружина Р. могли б, бодай гіпотетично, вважати непричетними до нього.

Тут зазначено не всі доказові дані у справі, оскільки їх обсяг становив декілька томів. Проте і за згаданих доказів стає очевидним, що припущення про непричетність В. і Д. до скоєння вбивства суперечило б навіть фактам часових і просторових збігів залишення їхніх слідів на місці злочину. Без співучасті вдови Р. вбивство її чоловіка підозрюваними В. та Д. взагалі було б позбавленим сенсу (адже лише завдяки їй вони могли реалізувати свої мотиваційні цілі). Тож, подібно до того, як у попередньо розглянутому більш простому прикладі критерієм достатності підстав для висновку щодо випадання «шістки» після кидання грального кубика стало те, що лише такий висновок узгоджується зі свідченнями про кратність результату як числу 2, так і числу 3, у

наведеній кримінальній справі сукупність зібраних доказів зумовила прийнятність лише однієї версії щодо загальної картини розслідуваного злочину. В обох випадках критерієм для перевірки того, що за наявних підстав можливий такий висновок стосовно предмета доказування, стала несумісність припущення про неправильність висновку з окресленими підставами. Так само, як припущення про те, що результатом кидання кубика була не «шістка», суперечитиме свідченням про одночасну кратність цього результату числам 2 і 3 (оскільки іншого натурального числа на проміжку від 1 до 6, що відповідало б таким умовам, не існує); настільки ж суперечливим з точки зору зібраної доказової бази у справі розслідування вбивства Р. є припущення про непричетність до цього злочину зазначених вище фігурантів. Отже, за такими критеріями слід оцінювати докази на предмет їхньої достатності для обґрунтованого висновку щодо предмета доказування.

Звичайно ж, значно простіше покластися виключно на суб'єктивне переконання головних учасників здійснення правосуддя. До речі, існує навіть «прагматична доказова доктрина» (відома також як «новий правовий реалізм»), з точки зору якої основним критерієм преференції доказового процесу є «економічність» у сенсі залучення певних «раціональних стандартів» і зосередженість переважно на «реальних факторах» прийняття судових рішень. Водночас питання щодо критеріїв оцінки доказів узагалі не вважають першорядним. Основну увагу тут зосереджено на те, як голосуватимуть судді, залежно від складу суддівської колегії (за гендерними, культурно-національними, расовими та іншими ознаками), типології розглядуваної справи, прецедентів вирішення аналогічних справ тощо (Miles, & Sunstein, 2008; Dagan, 2018; McCann, 2016). Водночас навряд підлягає сумніву й та обставина, що для справжньої переконливості судових рішень мають бути задіяні насамперед об'єктивні виміри оцінки доказів на предмет їх належності, допустимості, достовірності та логічної достатності. Оскільки поняття «достатності підстав» не може мати якого-небудь «специфічно юридичного» змісту, відмінного від його тлумачення в логіці. Тому доведеться або зважати на логічні критерії доказовості, або відмовитися від юридичного закріплення вимоги достатності доказів, а, відповідно, і від принципу об'єктивності здійснення правосуддя.

Наукова новизна

Запропонований у цій статті підхід дає змогу виявити основні джерела суперечностей у тлумаченнях змісту й критеріїв достатності доказів, а також окреслити шляхи та засоби їх вирішення як у концептуально-теоретичній площині, так і в юридичній практиці.

Висновки

Зведення критеріїв достатності доказів для прийняття певного процесуального рішення до внутрішнього переконання суб'єктів здійснення судочинства спричиняє численні суперечності в доказово-доктринальній сфері та, відповідно, поширення випадків суддівського свавілля в юридичній практиці, що посилює кризу ідеї справедливості й об'єктивності правосуддя.

Шляхом подолання таких суперечностей є узгодження процесуальних критеріїв оцінки доказів з логічними умовами їхньої достатності. Логіко-семантичною основою таких умов є вимога, згідно з якою множина можливих ситуацій, у яких одночасно підтверджуваною була б уся сукупність

наявних доказів (попередньо перевірених на предмет їхньої належності, допустимості та достовірності), не перевищувала б меж сфери емпіричного підтвердження відповідного предмета доказування. Логічним «індикатором» виконання цієї вимоги є несумісність системи наявних доказів з припущенням про відсутність ситуації, що є предметом доказування. В іншому разі докази не можуть бути оцінені як достатні, оскільки передбачатимуть можливість низки випадків, у яких цільовий висновок не підтверджуватиметься.

Застосування такого оцінкового критерію надаватиме змогу не тільки однозначно оцінити зібрану доказову базу, а й істотно раціоналізувати процес її формування.

REFERENCES

- Dagan, H. (2018). The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*, 43(02), 528-553. doi: <https://doi.org/10.1111/lsi.12319>.
- Dagan, H. (2018). The Real Legacy of American Legal Realism. *Oxford Journal of Legal Studies*, 38, 123-146. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3103299>.
- Dieiev, M.V. (2015). Vyznachennia dostatnosti dokaziv yak skladova chastyna protsesu otsinky dokaziv [The definition of sufficient evidence as a part of evaluation of evidence]. *Derzhava ta rehiony, State and regions*, 4(50), 65-74 [in Ukrainian].
- Enoch, D., Fisher, T., & Spectre, L. (2012). Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*, 40(3), 197-224.
- Khmyrov, A.A. (2005). *Kosvennye dokazatelstva v ugovolnykh delakh [Indirect evidence in criminal cases]*. SPb.: Yurid. tsentr Press [in Russian].
- Komarov, V.V., Bihun, V.A., & Barankova, V.V. (et al.). (2011). *Kurs tsyvilnoho protsesu [The course of civil procedure]*. V.V. Komarov (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Kononenko, V.P. (2018). Dokazuvannia v mizhnarodnomu sudi OON [The proving in the UN International Court]. *Pravova derzhava, The state of law*, 32, 176-182. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149585> [in Ukrainian].
- Lisaniuk, E.N. (2008). Obosnovanie v prave s točki zreniia logiki [Justification in law from the logical point of view]. *Missiia intelektualna v sovremennom obschestve, A mission of intellectual person in modern society*. SPb.: SPbGU [in Russian].
- McCann, M. (2016). *Preface to The New Legal Realism, Volumes I and II*. Cambridge University Press. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Miles, T.J., & Sunstein, C.R. (2008). The New Legal Realism. *University of Chicago Law Review*, 75(2), 831-851.
- Miroshnychenko, T.M. (2016). Shchodo pytannia pravovoi rehlamentatsii otsinky dokaziv u kryminalnomu protsesi [Concerning the question of legal regulation of evidence estimation in a criminal process]. *Pershyi Kharkivskiy kryminalnyi protsesualnyi poliloh, The first Kharkiv criminal procedural polylogue*, 1, 124-130 [in Ukrainian].
- Pardo, M.S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99:233, 233-290.
- Roth, A. (2010). Safety in numbers? Deciding when DNA alone is enough to convict. *New York University Law Review*, 85, 1130-1185.
- Shaptala, N. (2019). Vnutrishnie perekonannia pid chas otsinky dokaziv u konstytutsiinomu sudovomu protsesi [Inner conviction during the evaluation of evidence in a constitutional trial]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoyi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific herald of the National academy of internal affairs*, 1, 22-28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22> [in Ukrainian].
- Shcherbyna, O.Yu. (2013). *Lohika ta yurydychna arhumentatsiia [Logic and juridical argumentation]*. Kyiv: VPTs Kyiv. un-t [in Ukrainian].
- Shulhin, S. (2019). Dostatnist dokaziv yak pidstava pryiniattia protsesualnykh rishen slidchym ta prokurorom [Sufficiency of evidence as a basis for the adoption of procedural decisions by the investigator and prosecutor]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, The law and the state administration*, 2(35), 109-116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16> [in Ukrainian].
- Smith, M. (2018). When does evidence suffice for conviction? *Mind*, 127(508), 1193-1218.
- Tiaglo, A.V. (2018). O standartah dokazatelstva [About the standards of proof]. *Forum prava, The forum of law*, 1, 88-94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> [in Russian].
- Zinchenko, V.M. (2019). Dostatnist dokaziv u khodi zakinchennia dosudovoho rozsliduvannia [The sufficiency of evidence during the completion of a pre-trial investigation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal, Juridical scientific electronic journal*, 4, 237-240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/63> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Dagan H. The New Legal Realism and The Realist View of Law. *Law & Social Inquiry*. 2018. Vol. 43. Issue 02. P. 528–553. doi: <https://doi.org/10.1111/lisi.12319>.
- Dagan H. The Real Legacy of American Legal Realism. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2018. Vol. 38. P. 123–146. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3103299>.
- Деев М. В. Визначення достатності доказів як складова частина процесу оцінки доказів. *Держава та регіони*. 2015. № 4 (50). С. 65–74. (Серія «Право»).
- Enoch D., Fisher T., Spectre L. Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*. 2012. Vol. 40. No. 3. P. 197–224.
- Хмыров А. А. Косвенные доказательства в уголовных делах. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2005. 250 с.
- Курс цивільного процесу : підручник / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, В. В. Баранкова та ін.] ; за ред. В. В. Комарова. Харків : Право, 2011. 1352 с.
- Кононенко В. П. Доказування в міжнародному суді ООН. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 176–182. doi: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2018.32.149585>.
- Лисанюк Е. Н. Обоснование в праве с точки зрения логики. *Миссия интеллектуала в современном обществе* : сб. ст. СПб. : СПбГУ, 2008. С. 486–500.
- McCann M. Preface to The New Legal Realism, Volumes I and II. Cambridge University Press, 2016. doi: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139683432.001>.
- Miles T. J., Sunstein C. R. The New Legal Realism. *University of Chicago Law Review*. 2008. Vol. 75. No. 2. P. 831–851.
- Мірошниченко Т. М. Щодо питання правової регламентації оцінки доказів у кримінальному процесі. *Перший Харківський кримінальний процесуальний полілог*. 2016. № 1. С. 124–130.
- Pardo M. S. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99:233. P. 233–290.
- Roth A. Safety in numbers? Deciding when DNA alone is enough to convict. *New York University Law Review*. 2010. Vol. 85. P. 1130–1185.
- Шаптала Н. Внутрішнє переконання під час оцінки доказів у конституційному судовому процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1. С. 22–28. doi: <https://doi.org/10.33270/01191101.22>.
- Щербина О. Ю. Логіка та юридична аргументація : монографія. Київ : ВПЦ Київ. ун-т, 2013. 303 с.
- Шульгін С. Достатність доказів як підстава прийняття процесуальних рішень слідчим та прокурором. *Право та державне управління*. 2019. № 2 (35). Т. 2. С. 109–116. doi: <https://doi.org/10.32840/pdu.2-2.16>.
- Smith M. When does evidence suffice for conviction? *Mind*. 2018. Vol. 127. Issue 508. P. 1193–1218.
- Тягло А. В. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. doi: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- Зінченко В. М. Достатність доказів у ході закінчення досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 237–240. doi: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-4/63>.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2019

Hvozdk O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>

Evidence Sufficiency Criteria

The **purpose** of the article consists in a search of objective foundations, on the base of which would be able the formulation of some stricter, than an appeal to «inner conviction», criteria of the evidence sufficiency (on condition of preliminary establishment of their authenticity, properness and admission). **Methodology.** The method of comparative analysis is used for the exposure of sources of basic contradictions, traced in the most widespread methodological approaches to decision of the examined problem in modern literature. The methods of logical modeling, generalization and formalization were used during the analysis of logical semantic bases of concept «sufficient foundation» as an objective and universal criteria of evidential base evaluation. The **scientific novelty** of offered approach to decision of the investigated problem consists in that it allows to reveal the basic sources of contradictions in interpretations of the meaning and criteria of evidence sufficiency, and also to outline the ways and means of their solving both in a theoretical plane and in legal practice. It is proved, that the effective way to overcome such contradictions is the concordance of judicial criteria of evaluation of evidences with the logical conditions of their sufficiency. The logical semantic basis of such conditions is a requirement, according to which the set of possible situations, where all the evidence data are synchronically true, must not exceed the sphere of empirical confirmation of correspondent article of proving. The logical «indicator» of implementation of this term is an incompatibility of the system of evidence data with the supposition about the absence of situation, which is being proved. **Conclusions.** The logical criteria of evidence sufficiency enable not only to carry out a clear evaluation of the collected evidential base, but also they essentially promote the rationalization of its forming and guarantee the provability of judicial decisions (as a concept «sufficient foundation» cannot have some specifically legal meaning, different from its interpretation in logic).

Keywords: legal argumentation; judicial proving; proving methodology; logical criteria of argumentation provability; logical requirements to the evidential base; evidential sufficiency criteria; objectivization of proving procedures.